

ԽԱՎՈՒՅՐԵՆԻ ԼԱՆՁՄԻՐՅԱՆԻ ԿՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒԲԸ ՍՏԵՂԺՈՒԹՅՈՒՆ ՄԵՒ ԼՈՒԵՐԾՈՒՄԻ ԼՈՒՇՈՒՄԸ

այ նորագույն գրականության հիմնադիր և Արուսյանի կենսագրությունը հարուստ է առեղծվածներով, իսկ նրա ծննդյան և մահվան շուրջը ժամանակի ընթացքում մի շարք լեգենդներ են հյուսվել:

Այդ առեղծվածներից մեկն էլ կապված է Արուսյանի ամենամտերիմ դասընկեր Սեփանոս Նազարյանի անձնավորության հետ: Ստույգ վավերագրերի բացակայության պատճառով Արուսյանի և Նազարյանի ամենատշիմ կենսագրությունն անգամ չի հաջողվել ճիշտ մեկնաբանել այդ առեղծվածը:

Հայկական ՍՍՌ Պետական Կենտրոնական Արխիվում իմ կողմից կատարված պարզապատմական հետևանքով հայտնաբերվեցին մի քանի նյութեր, որոնք լիովին լուսաբանում են այդ առեղծվածը և վերաբերում են Ստ. Նազարյանի մինչև դորպատյան շրջանի, մեզ հետաքրքրող 1829—1832 ժամանակամիջոցն ընդգրկող տարիների, կյանքին ու գործունեությանը, որ տակավին ծածկված էր մթության քողով:

Բայց նախքան այդ խնդրի լուսաբանման անցնելը, անհրաժեշտ ենք համարում համառոտ կերպով տալ այս երկու մտերիմ դասընկերների ուսուցման սկզբնական տարիների ընկերակցության, միմյանցից բաժանվելու, ինչպես և Դորպատ մեկնելու հանգամանքները:

Նրանք առաջին անգամ իրար հանդիպել ու ծանոթացել են 1822 թվին, Թիֆլիս քաղաքի Տափի թաղի մի մուլ խցում, ուր գիտնականի մեծ համբավ ու հռչակ վայելող Ղարաբաղցի Պողոս վարդապետը իր շուրջը հավաքելով մի խումբ ուսումնածարավ պատանիների, պարապում էր նրանց հետ:

1824 թվին բացվում է Ներսիսյան հոգևոր դպրոցը և երկու ընկերներն էլ փոխադրվում են այնտեղ: Նրանք միասին սովորում են մինչև 1826 թվի փետրվարի 24-ը, այնուհետև Արուսյանը երրորդ դասարանի ավարտական վիայական ստանալով թողնում է Ներսիսյան դպրոցը, իսկ Նազարյանը մնում է՝ նոր բացվելիք շորորդ Էփրեմյան դասարաններում իր ուսումը շարունակելու համար:

Ներսիսյան դպրոցը թողնելուց հետո Արուսյանը տեղափոխվում է Էջմիածին, ուր մնում է շուրջ երեք տարի, մինչև հնարավորություններ են առեղծվում նրա համար Էջմիածնի կաշկանդիչ մթնոլորտը թողնելու և գիտության ու արվեստի անընդգրկելի ոլորտներում արժվաթիշք սլանալու:

1829 թվի սեպտեմբերի 7-ին, Արարատի գագաթը բարձրանալու համար, Էջմիածին է ժամանում Դորպատի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆրիդրիխ Պարրոտը: Էջմիածնի այդ ժամանակվա միաբանության անդամներից քիչ թե շատ ուղևորեն միակ իմացույր հանդիսանում էր ևս. Արուսյանը: Արարատի գագաթը բարձրանալու համար պրոֆեսորի խնդրանքով նվերեմ կաթողիկոսը ևս. Արուսյանին կարգում է որպես ուղեկից ու թարգման: Այս պատեհ առիթը հնարավորություն է տալիս Արուսյանին, մոտիկից ծանոթանալու ու մտերմանալով Պարրոտի հետ, հայտնելու նրան իր սրտի միակ բաղձանքը, բարձրագույն կրթություն ստանալու ջերմ փափագը: Պարրոտը խոստանում է միջնորդել, որպեսզի նրան ընդունեն Դորպատի համալսարանում պետության հաշվին սովորելու համար: Հայտնի ճանապարհորդ Մորից Վազները հետևյալն է գրում այս մա-

սին. Պր. Աբովյանի էջմիածնի վանքին տիրացուներէն մէկն էր ու քահանայական վիճակի որոշուած էր: 1829-ին Տորքաղեան համալսարանին վարժապետ պր. Բարրոդ իր Հայաստան ըրած ճամբորդութեանը մէջ էջմիածնի վանք ալ տեսնելու երթալով Աբովյան պատանեակը միայն գտնուեցաւ վանքին մէջ, որ ռուսերէն կիօսէր: Բարրոդ կաթողիկոսին աղաչեց, որ այս հրեշտասարդ սարկաւազը իրեն ճամբորդութեանն ընկեր ըլլայ: Կաթողիկոսը Տորքաղեան համալսարանին վարժապետին աղաչանացը զիջաւ: Աս երկու ուղեկիցիները եղբոր պէս իրարու հետ կապուեցան. ամեն դժուարութեանց ու վտանգներու մէջ իրարմէ չէին բաժնուէր. ու աս կերպով ստացած բարեկամութիւնը մինչև Բարրոդին մահը տևեց: Պր. Աբովյան Բարրոդին գիտութիւնը տեսնելով՝ ինքն ալ դիտութեան եռանդ մը ստացաւ, ու անոր շատ կաշաշէր, որ զինքը Տորքաղ զրկելու միջոց մը գտնէ, որ պէսզի հոն տեղաց համալսարանին մէջ ուսում ու գիտութիւն սովորի և կրթուի: Ինչ և իցէ Բարրոդին ձեռք բռնելովը բազմանքին հասաւ: Ռուս կառավարութիւնը օգնութիւն ընելով՝ պր. Աբովյանը Տորքաղի համալսարանը մտաւ*):

1829 թվի դեկտեմբերի 4-ին Աբովյանին հաշտուիւմ է ստանալ Կաթողիկոսի թուլլովութեան կոնդակը, իսկ հինգ օր հետո նաև մեկնման ուղեգիրը: Այս նախապատրաստութիւնները տեսնելով նա անհամբեր ըստացաւ էր Պարրոտի պատասխանին:

1830 թվի ապրիլին վերջապես ստացվում է նրա բարեբար Պարրոտի երկար սպասված նամակը: Այս նամակով Պարրոտը հայտնում էր, որ Աբովյանի ցանկութիւնը կատարված է արդեն, որ իր միջնորդութիւնը հարգվել է թե՛ Կովկասյան փոխարքայի և թե՛ Լուսավորութեան նախարարի կողմից, որոնք հաճութեամբ ընդունելով իր խնդիրը, թուլլատրել են Աբովյանին Դորպատի համալսարանում պետութեան հաշվին սովորելու:

1830 թվի մայիսին ստացվում է նաև Կովկասի փոխարքա գրաֆ Պասկևիչ—Նրեանսկու հրամանագրի պատճենը Աբովյանի Դորպատ մեկնելու և սովորելու թուլլովութեան մասին:

Վերջապես 1830 թվի հուլիսի 11-ին, Աբովյանը հրաժեշտ տալով Թիֆլիսին, ուղեվորդում է իր նպատակավայրը: Իր ուղևորութեան ընթացքում նա մի քանի օր մնում է Նոր—Նախիջևանում. ապա շարունակելով

իր ճանապարհը՝ Մոսկվա է հասնում օգոստոսի 18-ին. այստեղ երեք օր շրջագայելուց հետո ուղևորվում է Պետերբուրգ, որ հասնում է օգոստոսի 25-ին, վաղ առավոտյան: Աբովյանը իրեն հարկավոր մարդկանց հետ տեսնվելու ու իր գործերը կարգի բերելու համար մեկ-երկու օր էլ մնում է Պետերբուրգում: Օգոստոսի 26-ին նա թողնում է կայսերանիստ մայրաքաղաքը և սեպտեմբերի 3-ին հասնում է իր երազավայր Դորպատ քաղաքը:

Աբովյանի իր ճանապարհորդութեան իշկվայրերում հանդիպում ու ծանոթանում է մի շարք մարդկանց հետ, որոնց մասին մանրամասն հիշատակութիւններ է արել իր «Հիշատակարան»-ում: Նրա հիշատակած անձնավորութիւններից մեկ հետաքրքրում է միայն մեկը, որի ով լինելու մասին, ինչպես Աբովյանի, այնպես էլ Նազարյանի կենսագիրները տվել են միմյանց հսկասող և ոչ ճիշտ մեկնաբանութիւններ: Կենսագիրների այդ հակասական և ոչ ճիշտ ենթադրութիւնները կապված են Աբովյանի պետերբուրգյան «Հիշատակարան»-ի առաջին էջում հիշատակված ոմն Ստեփանոսի անվան հետ: Ստորև բերում ենք Ստեփանոսի անվան հիշատակութեան վերաբերյալ հատվածը.

1830 թ. 25 օգոստոսի Ս. Պետերբուրգ

Սիրելի Առաքել

... Երեք ժամից հետո ազգային սերն ըստիպեց ինձ գտնել իմ ազգակիցներին. սրտիս մեծ հաճութեամբ գտաւ առաջինն իմ սիրելի Ստեփանոսին, որ բարեկամ էր ինձ մանկութիւնից, բայց որովհետև նա ծառայում էր կորպուսում Ե Միխայիլով գամկէն», ուստի չկարողացաւ նույն ժամին ընդունել ինձ, այլ անշափ կարոտած սրտերիս իրար տեսնելու ուրախութիւնից, խոստացանք հանդիպել երեկոյան: Նա բնակվում էր տիրացու Հովսեփ ավադ սարկավազի մոտ... Սիրելի Ստեփանոսը ինձ տարավ նաև թատրոն, — ներկայացումը մեծ տպավորութիւն թողեց իմ վրա և այլն*):

Խաչատուր Աբովյանի կենսագիր Ներսես Տեր-Կարապետյանը, կառչելով Ստեփանոս անվան լոկ հիշատակութեանը, կարծել է, որ «Ստեփանոս սիրելին, բարեկամ ի մանկութենէ» հանդիսանում է ոչ այլ ոք.

*) Ս. Վազներ «Ճանապարհորդութիւն ի Հայաստան», թարգմ. Փ. Զաւենան, Վիլնա 1851 թ., էջ 1—2:

*) Երվանդ Շահադեզ, Դիվան Խաչատուր Աբովյանի, 1940 թ. Երևան, էջ 295—297:

քան Աբովյանի մտերիմ դասընկեր Ստեփաննոս Նազարյանը, բայց թե ի՞նչպես և ե՞րբ էր վերջինս ծառայության մտել «ի Միխայիլով զամկէն», այս մասին նա, իսկապէս չունենալով, լռում է:

Ստեփաննոս Նազարյանի կենսագիր Լեոն, իր երկհատոր ստվարածավալ աշխատության մէջ. նույնպես չի կարողացել լուծել այս առեղծվածը. «Արդեօ՞ք սա Նազարեանցն էր: — Հարցնում է Լեոն և ապա պատասխանում. — Հաղիւ թէ նա լինէր, քանի որ Աբովեանցի մանկութեան բարեկամ Ստեփաննոսը, ինչպէս երևում է, ղինւորական դպրոցումն էր գտնուում, որովհետեւ Աբովեանցը գրում է. «Ծառայելով ի կորպուսի իւրում ի Միխայիլով զամկէն, ոչ կարաց առ ժամայն ընկալնուլ զիս»: Եթէ ընդունենք, որ դպրոցը վերջացնելուց յետոյ Նազարեանցը գնացել էր Ռուսաստան, այն ժամանակ պէտք է անել մի այլ ենթադրութիւն — որ Դորպատ ղնալուց առաջ նա վերադարձել է Թիֆլիս՝ իր մօրը տեսնելու համար, որովհետեւ նա շատ պարզ է ասում, թէ Դորպատ ճանապարհովն է Թիֆլիսից 1832-ին»^{*}):

Ֆիլոլոգիական գիտությունների դոկտոր, արքեպիսկոպոս Երվանդ Շահազիզը, իր կազմած՝ Աբովյանի, լիակատար ու գիտականորեն մշակված, կենսագրականի մէջ անդրադառնալով այս խնդրին, տարաբախտաբար նույնպես հանգել է ոչ ճիշտ եզրակացության: «Մի խնդիր միայն, — գրում է նա, — այդ բոլորի մէջ մեզ համար, վավերականների պակասելու պատճառով, անլուծելի է մնում. այդ այն Ստեփաննոսի խնդիրն է, որին Աբովյանը Դորպատ ուղնվորվելու ժամանակ հանդիպել է Պետերբուրգում և որ այդ ժամանակ ծառայելիս է եղել «ի կորպուսի իւրում ի Միխայիլով զամկէն»: Ի նկատի առնելով այն, որ նա մայրաքաղաքը ոտք կոխելուն պես, հենց առաջին օրը շտապել, գտել է նրան, և որ նա նրան կոչում է «Ստեփաննոս սիրելիս իմ որ բարեկամ ինձ ի մանկութենէ», պետք է կարծել, որ դա եղել է հենց նրա մտերիմ բարեկամ ու սիրելի դասընկեր Ստեփաննոս Նազարյանցը:

«Բայց թե նա ի՞նչպես, ե՞րբ է եկած եղել Պետերբուրգ և ծառայության մտած և ե՞րբ է վերստին վերադարձել Թիֆլիս և այդ տեղից էլ 1832 թվին ուղարկվել Դորպատ՝

թիշկ Սողոմոն Տեր-Ղուկասյանցի ծախքով, մեղ անհայտ է մնում»^{*}):

Ինչպես տեսնում ենք, վերոհիշյալ կենսագիրների պնդումներն ու ենթադրությունները հիմնավորված չեն հաստատուն փաստարկումներով, մինչդեռ նորահայտ նյութի-

Խաչատուր Աբովյան

րը պարզ ու որոշակի ապացուցում են, թե Ստ. Նազարյանը Ներսիսյան դպրոցն ավարտելուց հետո Ռուսաստան չի գնացել. հետևաբար Աբովյանի կողմից հիշատակված Ստեփաննոսն էլ Նազարյանը լինել չէր կարող, քանի որ այդ հիշված ժամանակամիջոցին նա ուսուցչություն էր անում Ներսիսյան դպրոցում և 1832 թվի հունիսի 15-ին էլ դիմում է ներկայացնում դպրոցի վարչության՝ խնդրելով ազատել իրեն դասավանդությունից՝ Ռուսաստան մեկնելու համար:

Դպրոցական գործերի չգոյության հետևանքով, Նազարյանի գործունեության հատկապես նախադորպատյան շրջանի մի քանի տարիների վերաբերյալ, Ներսիսյան

^{*}) Իճ, Ստեփաննոս Նազարեանց, հատ. I, Թիֆլիս 1902 թ., էջ 61-62:

^{*}) Երվանդ Շահազիզ, Խաչատուր Աբովյանի կենսագրությունը, 1945 թ., Երևան, էջ 47-48:

դպրոցի գործերում տեղեկություններ գրեթե չեն պահպանվել:

Ինչպես հայտնի է, Կոմկոմի փոխարքա գրաֆ Պասկևիչ - Սրեանսկին 1828 թվի օգոստոսի 6-ին Ներսես արքեպիսկոպոսին արտոնեց Բեսարաբիա: Ներսեսը իր արտոնության ժամանակ ֆիզիկական և մեքենայական դպրոցի կարևոր գործերի մի մասը տարավ իր հետ, իսկ մնացածը անհայտ է թե ում հանձնեց. սակայն փաստն այն է, որ այդ գործերը մինչ օրս էլ դեռ չեն հայտնաբերված: Ներսեսին հաջորդեց Հովհաննես Կարբեցյան, որը ծայրահեղ աստիճանի խափարամիա լինելով հանդերձ հանդիսանում էր Ներսեսի ու նրա կողմնակիցների հիմնական հակառակորդը:

Նա անխնայ կերպով ոչնչացնում էր այն ամենը, ինչ որ այս կամ այն շահով կապված էր դպրոցի հիմնադիր Ներսեսի անվան հետ: Կարբեցյան օրոք, 1831 թվի հունվարի 12-ին կազմվեց «կոմիտետ վասն բարեկարգության ուսումնարանին հայոց Տիֆլիսի», որի գործունեության մասին Ալեքսանդր Երեցյանը հետևյալն է գրում. «Կոմիտետի գոյությունը տեղի մինչև 1837 թվի փետրուարը և այդ վեց տարուց նորա գործունեության մասին մեզ չառ թիշ տեղեկություններ են հասած, որովհետև զոչվելուց յետոյ կոմիտետը բոլորովին հրաժարեց յանձնել իր գործունեությունը տեղադրելու հոգևոր վարչությանը. բայց թե այնուհետև ի՞նչ եղան նրա գործերը, մեզ անյայտ է»^{*)}:

Բարեբախտաբար կոմիտետի հիշյալ տարիների անհայտ գործերից մի քանիսը գտնվեցին Հայկական ՍՍՌ Պետական կենտրոնական Արխիվի ֆոնդերում. ահավասիկ հենց այդ գործերումն էլ պահպանվել էին Ստ. Նազարյանի ուսուցիչ կարգվելու վերաբերյալ տեղեկությունները:

Աբովյանից բաժանվելուց ուղիղ մի տարի հետո, 1827 թվի դեկտեմբերի 4-ին, Նազարյանն ավարտում է Ներսիսյան դպրոցի ուսման լրակատար դասընթացը. այնուհետև 1828 թվին մասնավոր կերպով նա ֆրանսերեն էր սովորում պրոֆեսոր Հակոբ Շահան Զրպետյանի մոտ: Աշակերտների, վարչիսիս ձեռքով գրված, ցուցակի 6-րդ համարում կարդում ենք. «Ստեփան Ծալեան Նազարեանց — յուսումն չառ»^{**)}:

^{*)} Ա. Երեցյանց, Պատմություն 75-ամեայ գոյության Ներսիսյան Հայոց Հոգևոր Դպրոցի, հատ. Ա. Թիֆլիս 1898 թ., էջ 242:

^{**)} Նույնը, էջ 170:

Նազարյանի այդ տարիների կյանքի մասին լենոն հետևյալն է գրում. «Թե ի՞նչ էր անում Նազարեանցը իր ուսումնական արարտնայն յետոյ — մեզ հիշտ յայտնի չէ: Ներսիսյան դպրոցից դուրս գալուց յետոյ սկսում է նրա կեանքի մի շրջանը, որի մասին տեղեկություններ չեն մնացել: Գիտենք միայն, որ նա ուսումը արարտնայն յետոյ էլ հաճախում էր դպրոց Շահան Զրպետից ֆրանսերեն դասեր անելու համար: ... Թե ի՞նչ եղա այնուհետև, մինչև 1832 թվականը — հաստատ յայտնի չէ»^{*)}:

Դպրոցն ավարտելուց հետո էլ Նազարյանը իր կապերը չի կտրել դպրոցի հետ: 1829 թվին պրոֆեսոր Պարոտը, երբ Թիֆլիսի վրայով Ռուսաստան էր վերադառնում, տեսել է նրան դպրոցում և խորհուրդ տվել դնալ Դորպատ ուսումը. շարունակելու Այս մասին Ստ. Նազարյանի մտերիմ բարեկամներից մեկը՝ Հայնրիխ Վեդերն իր հիշողությունների մեջ ասում է, թե «Ներսիսյան դպրոցում Նազարեանցին տեսանույն պրոֆեսոր Պարոտը, որ խորհուրդ տուց նրան դնալ Դորպատ»^{**)}:

Նազարյանի կենսագիրներին հազիվ հաջողվել է նրա կյանքի տարեգրությունը հասցնել մինչև վերոհիշյալ տարիները. այնուհետև չկարողանալով այլևս շարունակել այդ տարեգրությունը, նրանք երեք տարվա մի ժամանակամիջոց լուսնայան են մատնել: Մեր հայտնաբերած արխիվային նյութերը, Ներսիսյան դպրոցի վարչության պաշտոնական փաստաթղթերը լինելով, պարզաբանում են Նազարյանի կենսագրության տակավին չլուսաբանված մթին կողմերը:

Առաջին և ուշագրավ փաստաթուղթը վերաբերում է 1830 թվի սեպտեմբեր և հոկտեմբեր ամիսներում Ներսիսյան դպրոցի կատարած ծախքերին և կրում է հետևյալ վերաբերությունը. —

Յուցակ ծախուց ուսումնարանին զորի 22-էն սեպտեմբերի 1830 ամի սկսույի գործ դնել ի ձեռն Առաքել Արարատեանցին:

Այս փաստաթղթից բերում ենք միայն ուսուցիչներին վերաբերող մասը.

Պարսից վարժապետի սեպտեմբերի և հոկտեմբերի ուսուցիչն էր Լ. Գ. Դանիել Ա. ապսի (33 ունի 20 կոպեկ):

Ստեփան Նազարեանցի սեպտեմբերի և հոկտեմբերի ուսուցիչն էր Լ. Գ. Դանիել Ա. 3

^{*)} Լ. Լ., Ստեփանոս Նազարեանց, հատոր I, 1902 թ. Թիֆլիս, էջ 53-54:

^{**)} Նույնը, էջ 68:

մանէն յաւելի վկայութիւնս և Առաքելին (23 ռուբլի):

Նկարիչ վարժապետի սեպտեմբերի և հոկտեմբերի ռոճիկն ետու 32 մանէն և ապա (Ա մանէն ի Յարութիւն վարժապետին էր ստացեալ) (33 ռուբլի 20 կոպեկ):

Առաքել Արարատեանցի սեպտեմբերի և հոկտեմբերի ռոճիկն ետու 50 մանէն:

Զեյիսկի ռուս վարժապետի հոկտեմբերի ռոճիկն ետու 30 մանէն:

Գաղղիացի վարժապետի սեպտեմբերի ռոճիկն ետու ԺԶ մանէն Գ ապա և 35 մանէն ևս ի կողմանէ Յարութիւն վարժապետի, (զի սա ի կիսոյն յունիսի 1830 ամի գնացեալ ի ջերմուկսն Կովկասայ և եկեալ ի սեպտեմբերի և շարունակեալ զուսումն իւր, պահանջէր ի մենջ զռոճիկ անցեալ ամսոցն՝ յամիսն 21 մանէնով, մենք այսմ անտեղեակ զողով թե յաւելման ռոճիկի նորա, և թէ զլաւալոյն նմա գնացեալ ամսոցն առ ի շոյն նորա առ մեզ. բազում անգամ գրեցաք առ Յարութիւն վարժապետն Այամդարեան մինչ էր չէմիածին բայց անաղան յոյժ ստացաք զպատասխանի ի նմանէ վասն հիւանդութեան նորա, վասնորոյ մեք առ ժամունի իսկապէս զտարածանութիւն նորա տուաք զկէսն պահանջեւաց նորա 70 մանէն՝ 35 մանէն):*)

Այս ցուցակից երևում է, որ Նազարյանը, բացի իր հիմնական աշխատավարձից, նաև երեք ռուբլի հաւելյալ գումար է ստացել Առաքել Արարատյանի վկայությամբ, բայց թե ի՞նչ կապակցությամբ, այդ մասին ոչինչ չի հիշատակված:

Ինչպես երևում է, դպրոցի վարչությունը այդ երեք ռուբլին Նազարյանին պարտք է եղել և այդ պարտքն առաջացել է նախորդ ամիսների ընթացքում: Կարելի է ենթադրել, որ այդ պարտքը գոյացած լինի հունիսի 15-ից մինչև հուլիսի վերջերը ընկած ժամանակամիջոցում, երբ ֆրանսիացիներն լիզվի դասատուն հիւանդության պատճառով մեկնել էր Կովկասյան ջերմուկները բուժվելու համար. հավանական է, որ վերջինիս բացակայության ժամանակ Նազարյանին հանձնված լինին նրա դասաժամերը, որի հետևանքով էլ գոյացած լինի այդ պարտքը: Ներսիսյան դպրոցի պատմությունից հայտնի է, որ օգոստոս ամսին գրեթե պարագմունքներ չեն եղել. օգոստոսի 2-ին դպրոցի տնօրեն Հարություն վարժապետ Այամդարյանն հանկարծակի էջմիածին է կանչվել, իսկ նրա տեղը ժամանակավորա-

պես կարգվել է Ա. Արարատյանը:

Այդ օրերին Թիֆլիսում բռնկվում է սարսափելի խոլերա և բնակչությունը խելահորդույն և սարսափահար փախում է զեպի զանազան վայրեր: Փակվում են հիմնարկությունները: Ներսիսյան դպրոցը ևս մեկ ամսով դադարեցնում է դասերը:

Սեպտեմբերի 20-ին, երբ վերսկսվում են պարագմունքները և կազմվում են ուսուցիչները աշխատավարձի ցուցակները, հաշվի են առնվում նաև ուսուցիչների նախորդ ամիսների պարտքերն ու պահանջները և ըստ այնմ կատարում վճարումները. այդպես են կատարվել օրինակ Նազարյանի և նկարչության ուսուցչի վճարումները, իսկ մեծ գումարի հասնող վճարումների համար նույնիսկ դեմել են էջմիածին, Հարություն վարժապետ Այամդարյանին՝ նրա համաձայնությունը ստանալու համար: Այսպիսի ցանակցություն վարվել է օրինակ ֆրանսիացիների լիզվի դասատուի աշխատավարձի վրձարման կապակցությամբ:

Այս փաստաթղթի նշանակությունն ակնհայտ է, որովհետև սա նախ՝ վերականգնում է Ստ. Նազարյանի կյանքի տարեգրության կտրված շղթայի այն օղակը, որը տակավին անհայտ էր մնացել նրա կենսագիրներին, Հրկրորդ՝ ի հայտ է բերում Նազարյանի այդ շրջանի գործունեությունը և վերջապես՝ բացահայտում ու սնանկ է դարձնում այն հեթանոսությունները, ըստ որի Աբովյանի կողմից հիշատակված Ստեփանոս համարվում էր Ստ. Նազարյանը:

Այսպիսով միանգամայն պարզվում է, որ 1830 թվին Նազարյանը ոչ թե Պետերբուրգումն է եղել, այլ Թիֆլիսում գտնվելով, որպես ուսուցիչ, պաշտոնավարել է Ներսիսյան դպրոցում՝ տարեկան 120 ռուբլի աշխատավարձով: Այն տեղեկությունը, որ 1829 թվին Նազարյանը հաճախակի շփման մեջ էր գտնվել ու ամուր կապեր պահպանել դպրոցի հետ, մեզ կարծել է տալիս, թե այդ թվականի վերջերին նա ուսուցչական մի որոշ փորձաշրջան է անցել առանց որևէ վարձատրության: Այսպիսի սովորություն կար ներսիսյան դպրոցում և ընդունված կարգ էր դարձել դպրոցի հոգաբարձության համար՝ փայլուն հառաջդիմություն ցուցաբերած այն շրջանավարտ սաների նկատմամբ, որոնք ձգտում ունեին դպրոցն ավարտելուց հետո մնալ ու աշխատել նույն տեղում: Այս կարգի ու ուղադրության արժանի փաստեր կան: Բերում ենք մի խոնդրագիր, որը կարևոր ու բնորոշ է հանդիսանում այդ ժամանակաշրջանի ուսուցչության վիճակի դրսևորման համար:

*) ՀՄՈՒ Պետական Կենտրոնական Արխիվ, ֆոնդ № 2, ցուցակ 1-ին ա, գործ № 1, էջ 8:

խնդրագրի հեղինակն է 1832 թվի գերագանցիկ շրջանավարտ Ստեփանոս Մանդինյանցը, որը 1832 թվի փետրվարին կարգվում է հայոց լեզվի և գեղագրության ուսուցիչ, իսկ նազարյանի ազատվելուց հետո ստանձնում է նաև պատմության, աշխարհագրության և թվաբանության ավանդումը:

Շուրջ տասը ամիս առանց վարձատրության աշխատելուց հետո, նա հարկադրված է լինում այսպիսի մի սրտակեղեք խնդրագրով դիմելու «ուսումնարանի բարեկարգութեան ժողովին».—

«Գիտով վեցամեայ հասակաւ վախճանեցաւ հայրն իմ և ես մնացի անտէրունչ, ի ներքոյ բազում պարտուց և ի ճորտութեան, իսկ հանգուցեալ փեսայն իմ ետ ութամեայ հասակաւ ետու յուսումնարանն Հայոց, որում ուսայ ըստ կարողութեան ամս ութ:

Այլ դուք յանկնկալ պահու արարիք զիս ուսուցիչ Այբ և Բենից և վաշելագրութեան, ապա և պատմութեան, աշխարհագրութեան և թուաբանութեան, որոց ուսուցանեմ ամիսս տասն, ո՛չ ինչ շահեալ յուսումնարանէ բացի 10 մանէթից, զոր չէ՝ արժան յիշատակել, զի չէ՝ գին կօշկաց: Զի՞նչ արարիք փարժապետութիւնս որ նօթի ձմ և ինձ ո՛չ տայ հաց, զի՞նչ ևս զիտութիւն, որ սովամահ կորչեմ և ո՛չ ոք կարկառէ նշխար ինչ հացի: Ընկերք իմ ամենեքեան են ի բաղդի և ես աստի դժբաղդութիւն: Մշակն արժանի է վարձու իւրոյ, ասէ Քրիստոս, և ես ամիսս տասն անվարձ մնամ, անտրտունջ զամեքէ: Հաց ո՛չ ունիմ, դրամ չի՛ք և մուրանալ ամաչեմ, ի վերջոյ խնդրեմ արտաստաթորմ աջօք, անտես շառնել զաղաչանս իմ, զի ահա նոր ամիսներձեալ է և ո՛չ ունիմ հանդերձ նոր, և տալ ըստ արժանւոյն գնել:

Մնամ յուսով՝ խոնարհ և յետին ծառայ ուսուցիչ Ստեփանոս Մանդինեանց

ի 1832 ամի

դեկտեմ. 16

ի Տփլիս*)

Այս խնդրագրի հետևանքը լինում է միայն 20 ուրբու պարգևատրում. դպրոցի տեսչության գործերում պահպանվել է հետևյալ մակագրությունը. «Կոմիտետս ըստ զորութեան օրագրոյ յառաջադրէ Զեզ տալ յաշակերտին կառավարիչ պաշտօնի ուսուցչին Ստեփանոսի Մանդինեանց քսան ուրբի արծաթ դրամ, որ պարգէն է կոմիտետն ծառայութեանց նորա»:

*) ՀՄՍՈՒ Պետական Կենտրոնական Արխիվ, ֆոնդ № 2, ցուցակ 1-ին ա, գործ № 10, էջ 9:

Նրկրորդ փաստաթուղթը գրված է 1831 թվին, իր իսկ նազարյանի ձեռքով, և ցույց է տալիս, որ 1831 թվին նազարյանը շարունակել է դասավանդել Ներսիսյան դպրոցում. այս փաստաթղթի վերնագիրն է. «Յուցակ աշակերտաց երրորդ դասատան, որք ուսանին զաշխարհագրութիւն, զպատմութիւն և զքերականութիւն ուսաաց»:

Այդ դասատան աշակերտների թիվն էր 33. յուրաքանչյուր աշակերտի անվան դիմաց նշանակված է թե քանի անգամ է նա դասերից բացակայել հունիս ամսվա ընթացքում. ցուցակի տակ ստորագրված է. «Վարժապետ երրորդ դասատան Ստեփանոս Նազարեանց»:

Կոմիտետն իր սեպտեմբերի 22-ի № 63 դրությամբ գանձապահին գրում է. «Կոմիտետս՝ ըստ զորութեան օրագրոյ իւրոյ 21-ին ամսիս, առաքելով առ Զեզ զցուցակս զայս՝ առաջադրէ սկսեալ ի 1-էն սեպտեմբերիս իւրաքանչիւր ամսոյ տալ ըստ այնու ուսուցչաց, տպագրչի և պահապանաց զոռճիկս իւրեանց»: Յուցակը կրում է հետևյալ վերնագիրը. «Յուցակ ուսուցչաց ուսումնարանի Հայոց Տփլիսայ, տպագրչի և ալլոց հանդերձ տարեկան ոռճկաւ իւրաքանչիւրոյն»: Յուցակի չորրորդ սյունակում գրված է. «ուսուցչին Ստեփան Նազարեանին 240 ուրբ»:

Թե ի՞նչպե՞ս է աշխատել նազարյանը Ներսիսյան դպրոցում, այս մասին գոյություն ունի կոմետետի 1831 թ. դեկտեմբերի 18-ի № 99 դրությունը, որի մեջ ասված է, որ հօգուտ դպրոցի նրա գործադրած ճիգերը հաջողությամբ չեն պսակվում, դպրոցից հեռու բնակվելու հետևանքով: Կոմիտետը գտնում է, որ նազարյանի եռանդագին ու օգտակար աշխատանքը է՛լ ավելի արդյունավետ դարձնելու համար անհրաժեշտ է դպրոցին մոտիկ գտնվող և Ս.Նշան եկեղեցուն պատկանող սենյակը տրամադրել նրան. այս առթիվ կոմիտետը դիմում է վրաստանի Հայոց Հոգևոր կառավարչությանը. «...ուսուցիչ ուսումնարանի մերոյ նազարեանցն եկեալ ի կոմիտետս յայտնեաց նմայ՝ թէ՛ նա բնակելով Հաւլաբար, ըստ պատճառի հեռաւորութեան այնր յուսումնարանէ՝ ոչինչ կերպիւ չկարէ գալ յուսումնարանն յիւրում ժամանակը՝ մանաւանդ յառաւօտեանն՝ ոչ հայելով յայն՝ թէ՛ ջանայ յամենայն սրտէ կատարել զկամս անդամոյս և պահպանել զօգուտ ուսանողացն ի նմանէ»:

*) ՀՄՍՈՒ Պետական Կենտրոնական Արխիվ, ֆոնդ № 2, ցուցակ 1-ին ա, գործ № 10, էջ 2—3:

«Արդ՝ կոմիտետս քաջ դիտելով զշեմե-
ռանդութիւն ուսուցչին Նազարեանցի և ճշ-
մարիտ համարելով, յիւրոյ կողմանէ, զառաջ
եղեալ նովաւ պատճառն բարօք համարեաց
դիմել այսր խնդրանօք առ հոգևոր կառավա-
րութիւնդ՝ զի դատարկեալ սենյակն գտանեալ
ի պատկանեալ սուրբ Նշան եկեղեցւոյ տան
հրամայեցէ ումն հարկն է տալ նմա վասն
բնակութեան, այնու միանգամայն, զի եթէ
կառավարութիւն հաճեցի նշանակել վասն
այնորիկ զվարձ ինչ, կոմիտետս պատրաստ

Ստեփաննոս Նազարյան

է վճարիլ զայն, զի ուսուցիչ Նազարեանցն
վասն օգտի ուսումնարանի ունիցի բնակա-
րան ինքեան ի մերձակայ տեղւոյ, թէպէտ,
կոմիտետս հաւաստի է՝ թէ կառավարու-
թիւնդ, որ միշտ այնքան մեծ իմն շեմեռան-
դութեամբ մասնակից լինի ամենայն առհա-
սարակ օգտից ուսումնարանին՝ ոչ կամեցի
այժմ աւելորդ ծախիւք սպառել զսակաւաթիւ
գումար այնորիկ»):

Կոմիտետի դիմումին Հոգևոր կառավարու-
թյունը, 1832 թ. հունվարի 25-ի իր № 47
դրութեան մեջ, տալիս է հետևյալ պատաս-
խանք.

«Առ ժողովն բարեկարգութեան ուսումնա-
րանի Հայոց Տիկնայ

*) ՀՍՍԻ Պետական Կենտրոնական Արխիվ, ֆոնդ
№ 2, ցուցակ 1-ին ա, գործ № 9, էջ 39—40:

Ի 18-էն դեկտեմբերի անցեալ ամի՝ 99
թղթաթուղթ խնդրէ ժողովդ ի կառավարութե-
նէս հրամայել ում հարկն է տալ Ստեփան-
նոս ուսուցչին Նազարեանց ի բնակութիւն
զսենեակ սուրբ Նշան եկեղեցւոյ Հայոց, ուր
յառաջագոյնն նիստ ձեր լինէր անդ, և այս՝
զի դիւրութիւն լիցի պարոն Նազարեանցին
մերձաւորութեամբ ուսումնարանին, որ Հաւ-
լաբար գնալով գալով, յառաւօտու և ի կէսա-
ւոր, ոչ սակաւ նեղութիւն կրէ:

«Առ այդ պատիւ ունի կառավարութիւնս
պատասխանել, թե սենեակն այն յիշեալ ընդ
ներքնաշարիկի իւրոյ ստանայ ի տարէն վարձ՝
հարկը մանէթ արծաթ յօգուտ եկեղեցւոյն և
քահանայից նորա, որոյ վասն և չէ՝ բարօք
զրկել զեկեղեցին և զքահանայս նորա յայս-
պիսի օգտէ: Այսու ամենայնիւ կառավարու-
թիւնս յարգելով զազգոգուտ ծառայութիւնս
պարոն Նազարյանցին, նշանակէ նմա զայլ
սենեակ ի վանս՝ ուր բնակէր Յովհաննէս
Անդրէասեան մատակարար վանացս, կից
սենեկի վարժապետ Ա. Արարատեանին և
յառաջարկէ ժողովոյդ փութով հոգացողու-
թիւն արարեալ, հրամայել պարոն Նազա-
րեանցին աեղափոխիլ յայս ասացեալ սե-
նեակս մինչև ի վերջ ամսոյս, զի ի սկիզբն
փետրուարի տացի այն սենեակ սուրբ Նշա-
նին ի վարձու, որում արդէն բազումք են
խնդրակք»:

Մինաս Արքեպիսկոպոս
Ստեփաննոս վարդապետ Արղուրյանց*)

Այնուհետև մեզ անհայտ է մնում Նազար-
յանի նոր բնակարան ստանալու և այնտեղ
տեղափոխվելու պատմությունը:

Ստեփաննոս Նազարյանի ներսիսյան դպրո-
ցում պաշտոնավարելու վերջին օրերին վերա-
բերող մի փաստաթուղթ ևս պահպանվել է.
այդ դպրոցի տեսուչ Արզանովի 1832 թվի
հունիսի 16-ին կոմիտետին՝ ուղղված № 82
գրությունն է, որից պարզվում է, որ Նազար-
յանը հունիսի 15-ին դիմել է տեսչին, խնդ-
րելով ազատել իրեն ուսուցչի պարտականու-
թյուններից՝ Ռուսաստան մեկնելու կապակ-
ցությամբ: Այս փաստաթուղթը գրված է ռու-
սերեն. մենք ստորև բերում ենք նրա տեքստի
հայերեն լրիվ թարգմանությունը.—

Թիֆլիսի Հայոց դպրոցի կարգավորման
կոմիտետին

Միջին դասարանների աշխարհագրության
և պատմության ուսուցիչ Նազարովը սույն

*) ՀՍՍԻ Պետական Կենտրոնական Արխիվ, ֆոնդ
№ 2, ցուցակ 1-ին ա, գործ № 9, էջ 35:

տարվա հունիսի 15-ին հաղորդեց ինձ, թե Ռուսաստան դնալու պատճառով, ինքը չպիտի կարողանա այլևս իր ծառայությունը դպրոցում շարունակել։ Այս մասին հայտնելով կոմիտեիսի հա պարտք եմ համարում դրան ավելացնել, որ որովհետև հարկավոր էր հիշյալ առարկաները սովորեցնելու համար մի առանձին ուսուցիչ և մինչև արձակուրդը մնում էին շատ քիչ ուսման օրեր, ուստի պարոն նազարովի դասարանը ես ժամանակավորապես հանձնեցի ավագ աշակերտ Մանգինովին։

Այս գրությունը կոմիտեիսը ստացել է հունիսի 20-ին ու մակագրել։ «Արձակել և նրա դասարանը ժամանակավորապես հանձնել ավագ աշակերտ Մանգինովին, իսկ Մանգինովի տեղը՝ Մոգուլարովին»։ *)

Այսպիսով, ուղիղ երկու տարի հետո միայն, Ստ. Նազարյանը մեկնում է Ռուսաստան, ընթանալով իր սիրելի ու մտերիմ դասընկեր Աբովյանի ընտրած ուղիով։

Այս նոր հայտաբերված վավերագրերի շնորհիվ էլ անտարակույս լուծվում է Ստ. Նազարյանի և Աբովյանի անվան հետ կապված պետերբուրգյան առեղծվածը, քանի որ հիշյալ ժամանակամիջոցում նազարյանը ծառայության մեջ էր գտնվում Ներսիսյան դպրոցում և ոչ թե Վիսխայիլով գամկէն»։

Արդ ի՞նչպես լուծել Աբովյանի «Հիշատակարան»-ում արված Ստեփանոս անվան հիշատակության խնդիրը։ Նկատի ունենալով, որ Աբովյանը 1830 թվի օգոստոսի 25-ին ոտք դնելով Պետերբուրգ առաջին իսկ մոմենտին ձգտել է գտնել իր մանկության ընկերոջ՝ Ստեփանոսին և որին դուր է գինվորական ծառայության մեջ ու նրա հետ պայմանադրվելով երկույն հանդիպել ու միասին թատրոն դնացել, պետք է ենթադրել, որ Աբովյանի կողմից հիշատակված այս Ստեփանոսը նույնպես նրա սիրելի մանկական ընկերներից մեկն է հանդիսացել, բայց ոչ Ստեփանոս Նազարյանը։

Ի՞նչ հիմունքներ կան այս եզրակացության հանդեպ համարո՞ւնք Ներսիսյան դպրոցի պատմության մեջ պահպանվել են երկու փաստաթուղթ, որոնք ուղղակի վերաբերում են այս խնդրին ու լույս են սփռում Աբովյանի Թիֆլիսի ընկերական շրջանի վրա։ Առաջին փաստաթուղթը երրորդ վերին դասատան աշակերտների ցուցակն է. «Անտոն, հայրանունը և մականունը՝ աշակերտաց մայր

դպրոցիս հայոց երրորդ վերին դասատան»։ Այս ցուցակի երրորդ համարում կարդում ենք. «Խաչատուր Աւետիքեան Աբովեանց», իսկ ութերորդում՝ «Ստեփան Համբարձումեան Գասպարեանց»։)։ Ուշագրավ է, որ այդ ցուցակում նազարյանը գրանցված չէ։ Երկրորդ փաստաթուղթը, 1826 թվի փետրվարի 24-ին դպրոցն ավարտած առաջին 18 շրջանավարտների ցուցակն է, որտեղ չորրորդ համարում գրանցված է. «Խաչատուր Աւետիքեան Աբովեանց», 6-րդում՝ «Ստեփաննոս Համբարձումեան Գասպարեանց», իսկ 7-րդում՝ «Ստեփաննոս Եսայեան Նազարեանց»*)։ Այնուհետև հայտնի է, որ այդ 18 շրջանավարտներից միայն 6-ը վկայագիր ստանալով թողնում են դպրոցը, որոնց թվում Խաչատուր Աբովյանը և Ստեփանոս Գասպարյանը։ Մնացած շրջանավարտներից Առաքել Արարատյանն անմիջապես ուսուցիչ է նշանակվում նույն դպրոցում, իսկ Ստ. Նազարյանը ու մյուս 10 շրջանավարտները համաձայնում են մնալ և ուսումը շարունակել նոր բացվելիք 4-րդ և 5-րդ դասարաններում։ Այստեղից երևում է, որ Աբովյանն իր մանկական-աշակերտական տարիներին, սկսած դեռ Թիֆլիսի Տափի թաղի Պողոս վարդապետի վարժարանից, ունեցել է ոչ թե մեկ, այլ երկու «Ստեփանոս-սիրելի»։ Իհարգա Ստեփանոս Նազարյանն է, որ շարունակելով իր ուսումը Ներսիսյան դպրոցում, ավարտել ու հետո էլ ուսուցիչ է կոորդվել նույն տեղում, իսկ մյուսը Ստեփանոս Գասպարյանն է, որը վկայագիր ստանալով Ռուսաստան է մեկնել բախտ որոնելու և, ինչպես իրևում է Աբովյանի հիշատակությունից, Նյու-հեյմսի հաջողվել է գինվորական ծառայության մտնել Վիսխայիլով իւրում ի Վիսխայիլով գամկէն»։

Ներսիսյան դպրոցի պատմագիր Ա. Նրիցյանը, մեկ առ մեկ թվելով առաջին շրջանավարտների մատուցած ծառայությունները, Գասպարյանի մասին գրում է. «մեզ անծանօթ»։ Հարկավալ այն ժամանակվա Պետերբուրգում, մի կողմից հայ տարրի գրեթե չգոյություն և մյուս կողմից խիստ մեկուսացված արքունական գինվորական ծառայության մեջ գտնվելու հանգամանքները, կարող էին Գասպարյանի անունը ընդմիջող անծանոթ դարձնել հայ հասարակական շրջաններին, մինչդեռ Աբովյանը չեմո՞ւնք ընկերասեր լինելով, ան-

*) Ա. Երեցեանց, Պատմություն 75-ամյա դպրոցեան Ներսիսեան Հայոց Հոգևոր Դպրոցի հա. Ա, 1898 թ. Թիֆլիս, էջ 261։

**) Նույնը էջ 115։

*) ՀԱՍՏ Պետական Կենտրոնական Արխիվ, ֆոնդ № 2, ցուցակ 1-ին ա, գործ № 10, էջ 13։

հավանական չէ, որ այս կամ այն կերպ տեղ-
յակ եղած լինի իր մանկության ընկերոջ
կյանքին ու Պետերբուրգ գալով նրան այցե-
լած:

Ահավասիկ այն նոր փաստերը, որոնք լու-
ծում են Խ. Աբովյանի և Ստ. Նազարյանի
կենսագրության շուրջն ստեղծված առեղծ-
վածքը:

Երկու խոսք էլ այն մասին, թե հայ գրա-
կանության պատմության մեջ ինչպիսի տե-
ղեկություններ են պահպանվել ներսխյան
դպրոցում Նազարյանի ուսուցիչ կարգվելու
մասին:

Այս մասին մինչ այսօր մեզ հայտնի է եղել
միայն մի փաստաթուղթ, որն առաջին ան-
գամ տպագրվել է 1905 թվին «Լույս» հանդե-
սում՝ գրաբար լեզվով ու առանց ծանոթա-
գրությունների: Այդ փաստաթուղթը ուղղիչ
35 տարի անուշադրության մատնվելուց հետո
երկրորդ անգամ լույս է ընծայվել «Դիվան
Սալաւաուր Աբովյանի» դոկումենտալ աշխա-
տության մեջ:

«Դիվան Խ. Աբովյանի» աշխատության
բեղմնավոր ու բազմաշխատ հեղինակ Եր-
վանդ Շահազիզը սույն փաստաթուղթը գրա-
բարից աշխարհարարի վերածելով կցել էր
նրան անհրաժեշտ ծանոթագրություններ ու
տվել մանրամասն մեկնաբանություններ.
սակայն ձեռքի առկ հավաստի վավերագրեր
չունենալով հանգել էր խնդրի ոչ ճիշտ լուծ-
ման, որի մասին մենք իր տեղում արդեն հի-
շտաակեցինք:

«Դիվան Խ. Աբովյանի» աշխատության մեջ
տպագրված փաստաթուղթը Հարություն վար-
դապետ Ալամդարյանի 1832 թվի հունիսի
17-ին Քիշինից Աբովյանին գրած նամակն
է: Նամակում Նազարյանի մասին կա հետե-
յալ երկու տուր. «Քո եղբայր Ստեփաննոս Նա-
զարհանցն այժմ Տիֆլիսում շատ առաջադեմ
վարձանալով հայերեն, ռուսերեն, պարսի-
րեն ու ֆրանսերեն լեզուների և նամանավանդ
ընտիր բանաստեղծության մեջ, ուսուցչու-
թյուն է անում մեր դպրոցում (Ներսիսյան
դպրոց) և նրա տարեկան ուճկի գումարը
հասնում է 300 արծաթ ռուբլու, այն է՝ 1200
ռուբլի թղթագրամ, և թվում է, թե չի հոժարի
գալ քաղաքի և նոր բախտ որոնել: Գրիր

նրան դու ինքդ, գուցե նա կհամոզվի քո հոր-
դորանքով. հանապարհածախսի համար նա
և ոչ ոքի նպաստի կարոտ չէ, և այլն»:

Ալամդարյանի հաղորդած տեղեկությունը
Նազարյանի մասին հետո է պաշտոնական
լինելուց, որոհետև ինքը Ալամդարյանը երկու
տարի առաջ Թիֆլիսից դուրս գալով այլևս
չէր վերադարձել, հետևաբար և նրա գրածը
կարելի է հավաստի չհամարել: Մյուս կողմից
նա Նազարյանի վարած պաշտոնի մասին խո-
սում է ներկայի, այսինքն 1832 թվի, առու-
մով, իսկ ոչ մի խոսք չի ասում դրան նախոր-
դող տարիներում նրա վարած պաշտոնի մա-
սին: Այսպիսով այս նամակը չէր ժխտում այն
ենթադրությունը, թե Ստեփանոսը կարող էր
Պետերբուրգում իր ծառայությունը թողած
լինել և Թիֆլիս վերադարձած ու ուսուցչական
պաշտոն ստանձնած:

Նոր հայտարարված փաստաթղթերից երե-
վում է, որ Ալամդարյանի նամակում անճշ-
տություններ կան Նազարյանի ստացած աշ-
խատավարձի քանակի, նրա նյութական ա-
պահով վիճակում լինելու և նոր բախտ որո-
նելու ձգտման բացակայության մասին: Ըստ
նոր փաստաթղթերի, նախքան Ալամդարյանի
սույն նամակը գրելը, Նազարյանն արդեն
թողել էր իր պաշտոնը և նոր բախտ որոնելու
համար հրաժարագիր ներկայացրել Ներսիս-
յան դպրոցի տեսչությանը, իսկ վերջինս էլ
հարգելով նրա խնդիրը՝ ազատել էր ուսուցչի
պարտականություններից:

Ի վերջո պետք է խոստովանել, որ «Դիվան
Խ. Աբովյանի» աշխատության մեջ ղեկավար-
ված Ալամդարյանի վերոհիշյալ երկու տուրը և
հատկապես նրան կցված ծանոթագրությունն
էին, որ առիթ ծառայեցին իմ որոնումներին
Պետական կենտրոնական Արխիվում՝ Ներ-
սիսյան դպրոցում Նազարյանի ուսուցիչ
կարգվելու հանգամանքները լուսարանող
պաշտոնական հավաստի վավերագրեր գրո-
նելու ուղղությամբ. բարեբախտաբար իմ ո-
րոնումներն ավարտվեցին անսպասելի ար-
դյունքներով, ինձ հաջողվեց երևան հանել
այն ցանկալի փաստաթղթերը, որոնց հա-
տարերմանը ես հետամուտ էի:

Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

